

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN–HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA–TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA–KNOWLEDGE DATABASE

HUNFALVY, János

Legújabb fölfedezések Afrikában, és a kafferek / Newest Discoveries in Africa and the Kaffirs

Eredeti közlés /Original publication:

Család Könyve, 1856, második folyam, 80–89. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA–TUDÁS TÁR – 000.003.292

Dátum/Date: 2018. december / December

filename: hunfalvy_1856_Legujabb

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

HUNFALVY, János: Legújabb fölfedezések Afrikában, és a kafferek / Newest Discoveries in Africa and the Kaffirs, *AHU MATT*, 2018, **pp. 1–26.** old., No. 000.003.292 <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

az Afrikai Kutatási és Kiadási Program archívumában / in Archive of the African Research and Publication Program (Érd)

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika–kutatás, Magyar László és Livingstone afrikai utazásainak ismertetése, afrikai népek, elsősorban a dél-afrikai zulus bemutatása Livingstone feljegyzései és más történelmi információk alapján

African studies in Hungary, overview of László Magyar and Livingstone's travels in Africa, presentation of African peoples, primarily South African Zulu, based on Livingstone's records and other historical information

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK-, DOKU-
MENTUM- ÉS ADAT-TÁR / THE FIRST HUNGARIAN FREE
ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS,
STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* Magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára / Writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* Az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött. / The materials in the database are free but access or downloading are subject to registration.

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig. / The African–Hungarian Union is a non–profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

LEGÚJABB FÖLFEDEZÉSEK AFRIKÁBAN, ÉS A KAFFEREK

HUNFALVY, János

Család Könyve, 1856, második folyam, 80–89. old.

Ha Afrika térképét kezünkbe vesszük, látjuk, hogy még a partokon sincsenek mindenütt kijelölve hegységek, folyók, országok és városok. Illyen *Bauerkeller* híres kézi atlaszában *Ewald* térképe. Afrikáról, ki pedig ezt 1850. a legújabb adatok nyomán készítette. Nézzük például azon lapot, mely Dél-Afrikát ábrázolja, az egyenlítőtől kezdve. A nyugati Partnak részét a portugálok bírják, ez *Alsó-Guinea*. A kikötő helyeken számos európai gyarmat és várda van, melyek között s melyeken túl befelé sokféle kisebb-nagyobb: szerecsen ország található. A portugál telepek s a szerecsen országok, a hegláncok és folyók, melyek a parttól 5-6 foknyi távolban vannak, följegyezvék azontúl majd az 50 fokig üres tér van, csak *Muopua* vagy *Milúa* országa s néhány mellékfolyó kezdete van följegyezve. A *Fekete hegyfolttól* (C. Negro) az *Oranje* folyóig még a partok is csaknem egészen ismeretlenek. Afrika legdélibb nyujtványán, az úgynevezett *Fokföldön* elébb a hollandok raktak egyes gyarmatokat és kereskedői telepeket, utóbb az egész vidéket az angolok ejtették birtokukba. Afrika déli részén a kafferek, hottentotok és becsuanák soknevű népségei tanyáznak; az ő országaik s a keleti partok, Szoffala, Mozambik és Zaquebar, melyeken a portugálok bírnak egyes telepeket, már ismeretesebbek.

Déli Afrikában tehát 1850-ben még igen sok egészen esmeretlen vagy csak félig ismeretes ország volt. A *Petermann* szerkesztette „Közlemények a földirat összes körében tett új nevezetes fölfedezések felől” című folyóirat II-dik füzetéhez csatolt térképen, mely, 1855-iki márciusban jelent meg, már több nevezetes hégagot betöltve látunk, miután rajza, az 1849-től 1853-ig tett utazások és fölfedezések is följegyezvék. Hírlapjainkból tudjuk, hogy *Magyar László* hazánkfia is fölfedezési utazásokat tett Dél-Afrika belsejében. Reméljük, olvasóink szívesen veszik, ha itt ezen legújabb utazásokat és fölfedezéseket rö-

viden egybeállítjuk; hozzájuk csatolván Dél-Afrikának a legújabb adatok szerint készült térképét. (E térképen a római számok jelentése a következő: I = Kongo, II = Alva Milue, III = Angola, IV = Benguela, V = Szofala)

1. Magyar László utazásai¹

Magyar László Szabadkán született. Amerikába kerülván, Rio-Janeiróban hajósági hadnaggyá emelkedett, utóbb Afrika nyugati partjaira ment, s a kalobári szerezcsen király hajóságának főparancsnoka lett.

1849 elején *Bihe* tartományba jutott, mely Benguelában a Fokima (a Kuanza vagy Quanza folyam egyik mellékfolyója) mellett terül. Itt megismerkedvén a belföldiek nyelvével és szokásaival, a bihei főnök leányát vette el, hogy a belföldiekkel ekként szerzett összeköttetésénél fogva Afrika belsejét bejárhassa. Azután többnyire bennszülött elefántvadászok kíséretében, Dél-Afrika belsejét a déli szélesség 4° - 22° , s a keleti hosszúság 12° - 34° -ig utazta be, tehát éppen azon vidékeket, melyek legismeretlenebbek, s hol legföljebb arab kereskedők fordultak meg. Ennyi földet Afrikában még alig utazott be európai ember, s Magyar László méltán mondhatja magáról, hogy csak ő töltheti be, s igazíthatja meg Dél-Afrika térképét. Sok nagy és népes országot járt be, melyekét a földirat eddig még névről sem ismert. Afrika belsejének víz- és hegyrendszere majdnem egészen ismeretlen: Magyar László pl. 26 hatalmas *Kandal* nevű folyamot vizsgált meg, ilyeket hiába keresünk a legújabb térképeken is. Utazásának rajza bizonyosan az egész művelt világ figyelmét magára vonja. Adja Isten, hogy azt nemsokára elkészíthesse, és pedig, mint eltökélte, magyar nyelven, s hozzánk magával hozhassa vagy elküldhesse.²

Eddigélé csak a *Pesti Napló* 1854-ki folyama közlötte némely levelét s naplója töredékét. Ez utóbbi tárgyalja utazását *Kámba* és

¹ Utazásának eddigélé ismert vonalai térképünkön 1. számmal jelölve.

² Sokáig senki sem gondolt Magyar Lászlóval. Édesatyja több mint másfél esztendeje semmi hírt sem vett róla. Azért már a portugál kormányhoz folyamodott, de eddigélé onnan sem kapott választ. Petermann általam értesülvén utazó hazánkfiáról, igen melegen karolta fel ügyét, s az angol lapok útján hivandja fel a tudós világ figyelmét. Az általa szerkesztett folyóirat jan. és febr. füzetei is tárgyalják hazánkfia utazását.

Okuanyama országokba. Ez országok Petermann legújabb térképen sincsenek még följegyezve, Kámbe országa a déli szélesség 16° és 17° , s a keleti hosszúság 18° és 19° alatt (Greenwichtől) fekszik. Északról Molondo ország, keletre a Kunene folyam, délre a Humbi tartomány, nyugatról az Affé homokpusztaság határolja. Oukanyama országa a déli szélesség 19° és 23° , a keleti hosszúság 21° és 26° között terül. Határai: éjszokról Handa ország és a nagy Kubangó folyam; keletről Kaffime, Donga, Oukongári; délről U-kuámbi, U-kaluundi és U-konomáti; nyugatról végre Singándi és Khuam-Khuám országok. Kámbe ország népessége a mu-nyanéka népcsaládhoz tartozik, mely több apró s egymástól független országot képez. Az oukanyamák külön népcsaládot alkotnak, melyhez a dongák, kaffimák, oukongárik, ganzselák, nkonomátok és muczimák is tartoznak.

„Aug. 10-kén délután egy órakor,” írja Magyar László, „elértem *Námbámbit*, az oukanyamák fővárosát. Alig érkeztem meg, azonnal a felség nevében egy küldöttje jött üdvözlésemre lakást ajánlva, melyet azonban én el nem fogadék, mivel sátoromban hűsebb levegőre számíthaték. Egyszersmind két napot rendele kinyugvásomra, minek elmúltával tűzte ki fogadtatásom napját. Aug. 13-kán kilenc óra tájban több küldött kíséretében a király lakhelyére vezettetém, minden emberemmel együtt, hol az éjszakra néző kapun bejutva, két sor fáktól képezett egyenes úton keresztül jól árnyékolt térségre vezettetém, mely el volt látva sok alacsony üléssel, miket vezetőin k intésére elfoglaltunk. Itt csakhamar mintegy 30 nagy fatálban összedarabolt főtt marhahúst raktak elénk, nagy mennyiségű maszambala lisztből készült kenyeret és héla italt. Evés ivás, s mintegy két órai pihenés után egyedül vezettetém be, egy ábunda tolmács kíséretében, Haimbiri ő felsége elé. Csinosan szalmával fődött nagyobbszerű házaktól képezett udvarban, akazsu fa árnyéka alatt s oroszlánbőrrel beterített karszékben találtam ülve őfelségét, s hosszú szárú pipából dohányozva, mit azonban megpillantásommal félretőn. Közelében két fiatal leány térden állva várta parancsait, míg szemközt vele bizonyos távolságban izmos nagytermetű szerecsen a földön kuporodva volt látható, t. i. a főhóhértmester s valóságos belső titkos tanácsosa ezen afrikai felségnek.

Dél-Afrika térképe a legújabb felfedezések szerint

Üresen álló székre letelepedve, vártam a király köszöntését (ezen népeknél előbb a ház ura köszönti a jövevényt). Kis vártatva ekkép üdvözölt: „Kalume kange! mou naua, nauanaua, a hu sike!” (Barátom, légy jól jött, egészségesen, nagyon egészségesen; távol tőled minden rossz!)”

Haimbiri, az oukanyamák királya 65 éves, sovány és középtermetű, de rendetlen élete következtében már roskadozó testű ember volt, ki vad kegyetlenséggel uralkodott. Öltözete következő: fején szalmából csinosan font és feketére festett sapka; nyakán több sor üveggyöngy; derekát marhabőrből készített széles öv fedé, mely rakva vala fényes, kerek és lapos, fehérszínű nagy csigákkal. Hasát övéről lefüggő, veresre festett puha ökörbőr-ellenző fedő, lábán csinos bőrbocskor vala, kéz- és lábujjait sok réz és vas gyűrű foglalta be.

Első találkozásakor ez afrikai fejdelemmel, Magyar László egy hordócska égettort, pár pisztolyt, lőport és önt, kristály és porcellán gyöngyöket és egy esernyőt ajándékozott neki. Ő felsége ez ajándékokon annyira megörült, hogy megígérte, hogy minden fehér embert, ki őt ezentúl megkeresi, minden kitelhető módon pártolni fog. Miután utasunk utóbb még súlyos nyavalyáját is meggyógyította, teljesen megnyeré barátságát és gyámolítását. Haimbiri kísérőket s minden segedelmet ígért utasunknak Oukongári országig, meddig hatalmának befolyása terjed.

2. Anderson és Livingston utazásai³

Az utolsó évtizedben főkeg két tárgy vonta magára Dél-Afrika belsejében a földírók és utazók figyelmét: a *Niassza* vagy *Niandsa tava*, mely állítólag oly hosszú mint az Adriai tenger; s a *Ngami tava*, mely jóval kisebb. Az előbbit még egy európai sem látta, hacsak hazánkfia Magyar László nem jutott el odáig; tételét, fekvését s kiterjedését csak a bennszülöttek beszéléséből tudjuk⁴. A Ngami tavat már több európai

³ Galton és Anderson utazása térképünkön 2., Livingstoné 3. számmal van jelölve.

⁴ A Kelet-Afrikában régóta működő *Rebmann* hithirdető Mombaszban apr 13., 20. és 30-kán kelt három levelében arról tudósította a tudós világot, hogy Afrika szívében roppant beltenger van, melyet *Ukereve* vagy *Uniamesi* beltengerének hívnak. Leveleihez térképet is csatolt, mellyen e tenger az északi szél. 1/2 fokától kezdve az egyenlítőn át a déli szél. 13 1/2 fokáig, s a keleti hossz. 21°-33°-ig terjedve, 13,600 □ mérföldnyi teret foglal. (A Fekete-tenger csak 7860, a Kaszpi-tenger 7400, a Keleti tenger 7300 □ mérföldet foglal.) Az afrikai beltenger déli részén állítólag „egekig érő hegysziget” van (*Kavogo* nevű), s a tenger délnyugati keskeny nyújtványa *Niassza* nevét viseli. De azon hatalmas Ukereve beltengert egyike sem látta a hithirdetőknek: csak hallomásból vették hírét, s csak a bennszülöttek szava után rajzolták a

utazó látta s vizsgálta, de földirati fekvése még nincs teljesen megállapítva. Már e század elején vettek a Fokgyarmaton biztosabb tudomástt Ngami taváról, de 1849-ig egy európainak sem sikerült az e tótól délre terülő *Kalihari* pusztaságon átnyomulni. Végre *Livingstone Dávid*, a londoni hithirdető társulat küldöttje, *Oswell* és *Murray* társaságában, a végső hithirdető állomásról, *Kolobengből* elindulván, átnyomult a pusztaságon s 1849-ediki júliusban meglátta a déli szél. $20\ 1/2^\circ$ alatt levő tavat. 1850-ben másodszor utazott a tóig. 1851-ben harmadszor indult el, *Oswell* társaságában, s inkább keletnek tartva, a déli szél. $17\ 1/2^\circ$ alatt *Szesেকে* városáig jutott. 1852-ben a fáradhatatlan *Livingstone* negyedszer indult el a Fokvárosból; *Szesেকে*t elérvén, a folyamon fölfelé ment a déli szél. $11^\circ 30'$ -ig, azután nyugatnak fordult, s 1854-diki máj. 31-kén a nyugati partot érte *Loanda* portugál városnál. Tán Magyar Lászlót kivéve *Livingstone* a legnevezetesebb és terjedelmesb utazásokat tette Dél-Afrikában.

Galton és *Anderson* 1851-ben az ovahererók vagy damarrák országát járták be, mely a tó és Afrika nyugati partjai között terül; *Gassiot*t

térképre. Milyenek a bennszülöttek vallomásai, s mennyit lehet rájuk építeni, kitetszik a következőkből: „A tenger déli kezdete vagy nyújtványa oly keskeny, hogy az emberek a két partról egymásnak átkiálthatnak. Itt, úgy látszik, az első kelő van, melynek neve *Zanilinge* (= jöjj s vigy el). A második kelő odább éjszakra, a *Mszauka* nevei nyugati és *Mdsangga* nevű keleti partfaluk között van. Itt a csolnak csak két-háromszor jár napjában ide s oda. Az erre következő kelő hegyi sziget, *Mbazuru* (= a magas) által közvetítettik. Első nap e szigeten állapodnak meg, s ott hálván, másodnap egészen áthajóznak a tengeren. Még odább éjszakra a kelő a *Zenga* nevű nyugati, és *Gnombo* nevű keleti helységek között esik, hol a csolnak egész napot (afrikai számítás szerint a kakas első szólásától kezdve addig, mikor a tyúkok haza mennek) szükségel az átkelésre. Ez áthajózást, kivált a *Zenga* és *Gnombo* között, oly veszélyesnek tartják, hogy mindig csak a legnagyobb szélcsend mellett látnak hozzá, s azért vitorlát sem használnak, csak evezőt. Apa és fiú, vagy két testvér sohasem utazik együtt egy csolnakban, nehogy egyszerre odavesszenek. Arról, hogy tökéletes szélcsend van, következőleg győződnek meg előre: napjában háromszor, reggel; délben és estve, kezökből lisztet hullatnak a földre. Ha a liszt mindháromszor egyenest a földre hull, másnap áthajóznak. Ezt így nevezik: „*ku demba Niandsa*” (a *Niasszát* megvizsgálni). Ha az utolsó kelőről szerencsésen megjöttek, örömmünnepet ülnék (*kiroszi*). Ki sohasem mer áthajózni, *kiverenya maszira* gúnynevet kap, mi annyit tesz, mint tojás-olvasó.” E közlemények tehát ki nem elégítők; annyi azonban kitetszik belőlük, hogy Dél-Afrikában nagy tó csak egy van, *Cooley* angol földíró is győző okokkal bizonyított be.

pedig ugyanazon évben *Natalból* a *Limpopo* folyóig nyomult elő. Anderson utóbb 1853-ban a *Ngami* tóig jutván, azt és környékét gondosabban vizsgálta. Campbell is többet magával meglátogatta a tavat 1852-ben, s az észak-nyugotról belé ömlő *Tinge* folyót is 150 angol mérföldnyire bejárta. A *Ngami* tavat és környékét Anderson Károly J., 1854-diki május 22-én kelt levelében legkörülményesebben írja le. Ő a *Cethal-öböl* felől utazott a tóhoz; de várakozását a tó közelebbi vizsgálata nem elégítette ki. Nem találta oly nagyszerűnek, mint remélte. Kerületét 60-70 mérföldre becsüli (60 ily mérföld = 1°), közelines szélességét 7 mérföldre. Keleti oldala bájosabb mint a nyugati, melyet először látott. Partjai jobbára alacsonyok és homokosak, úgy hogy ködös időben nem igen kivehetők. Többféle neve van, *Ngami* a legszokásosb. Észak-nyugati végéhez közel a *Tinge* folyó ömlik belé: ez keskeny de mély folyó s némely hónapban nagy víztömegű. E folyó forrásai még ismeretlenek, fő iránya észak-nyugati, de oly tekergő és kanyarodó, hogy Anderson, miután folyását 13 napig követte, és naponként 11–12 mérföldet haladott, csak egy foknyira volt a tótól északra. Gyakran kiönt, s ekkor végtelen tónak látszik, melyet sűrű nád és káka borít, széli fákkal és cserjékkel rakott szigeteket körülövezve.

A *Tinge* partjain északra a *bayeye* népség és elhímllett *busmannok* laknak, mindnyájan *Lecsoletebét* uralják. Odább a *matszanyának* laknak. Ezekről éjszakra, úgy mondják, a *bavikkók* vagy *vavikkók* országa van, melynek fővárosa *Libebe*. Livingstone írja, hogy *Libebe* környékén csupa posvány és mocsár van, úgyhogy az ingovány kérge gyakran beszakad, s az emberek elsüllyednek. De egy *grikva* csapat, melynek sikerült *Libebét* elérni, Andersonnak azt beszélte, hogy annak környéke lapos, sűrű cserjével s egyes nagy fákkal borított. A *Tinge* a *grikvák* szerint *Libebe* mellett széles folyam, szép szigeteket ölelő, melyeken a bennszülöttek leginkább laknak. *Libebe*, egy látszik, tetemes belföldi kereskedelem középpontja. A *mambarik*, kik hihetőleg nem messze laknak a kis *Hal-öböl*, új portugál telepítvénytől, rendszeren járnak *Libebébe* gyapot és gyapjú kelméket és marhát cserélendők rabszolgák-, elefántcsontért. stb. Az *ovapangarik* és *ovapanyamák* is meglátogatják kereskedés végett. E népségek északra laknak az *ovampo* népségtől, a déli szélesség 17. és 18-ik foka között. A *bavikkókat* szorgalmas és becsületes népnek mondják, mely földmivelést űz. Viseletök hasonlít a *movizákéhoz*.

Most meg van törve az út a tótól Libebébe s a szomszéd országokba. De az odautazás szárazon igen bajos és veszélyes. Elsőben is bizonyos évszakokban pusztító láz uralkodik ott. A húsz grikva közül, kik Libebébe jutottak, tíz elhalt e rettenetes betegségben. Másik, igen nagy akadály a cece nevű légy, melynek fullánkja marha-, kutya- és lónak igen veszélyes. A grikvák három teherszállító kocsival s nagy mennyiségű igás ökörrel keltek útra, s midőn a tóhoz visszatértek, az utolsó ökör is odalett a szörnyű légy szúrásától. A lovak is mind odalettek. A lovak azonfelül az Oránia vagy Oranje folyótól északra eső országokban még decembertől ápriliséig a közönséges lónyavalyának is alávetvék. Egy angol társulat ugyanez évben kísértette meg Libebét elérni, de még csak 7–8 napi járó utat haladtak volt éjszakra a tótól, midőn a légy lovat és marhát annyira bántott, hogy hirtelen megfordulni kényszerültek s így is nagy veszteséget szenvedtek ló- és marhában. Úgy látszik azonban, hogy oly utat is lehetni, hol ezen főleg csaltiban és nád között tartózkodó légy nem fordul elő.

A grikvák 19 napig utaztak a tótól kezdve, míg Libebébe érkeztek. Útközben két folyót találtak, egyik a Tiugébe ömlik, a másik (a szerencsenek állítása szerint) sok országon keresztülfolyván a tengerbe szakad. E folyó, melyet az ovambók *Mukuru-Mukovandsának* neveznek, talán egy az *Acsitanda* folyóval, mely a Magyar László említette *Kunene* folyamba ömlik, mely délre a Nagy Hal-Öböltől az Atlanti-tengerbe szakad.

A Ngami tó északi partja alacsony fövényes s oly kopár, hogy fél sőt egész angol mérföldnyi közben alig van egy fa vagy cserje. Déli oldala magasabb, s a víztükröt ez oldalon káka és nád szegélyezi. A vízmedence legmélyebb a keleti részen, hol a *Dzuga* folyó ered a tóból. Livingstone térképén a Tiuge egyik mellékfolyója *Czónak* van nevezve, ez *Makabé* folyóval, a *Csobe* folyam egyik ágával van összeköttetésben. Ez megint a *Liambey* vagy *Szeseke* folyammal függ össze, mely úgy látszik a *Basukulompo* vagy *Manincsi* folyammal egyesülvén az Indiai-tengerbe szakadó *Zambezi*t alkotja.

A tó partjain lakozó emberek képezik a *batoanák*, a becsuana nemzet egyik ágát. Más vidékből költöztek oda, s alávetettek az előtalál *ba-* vagy *vayeye* (= emberek) népséget, melyet aztán a *ba-* vagy *makobu* (= rabszolga) nevezettel illették. Á *batoanák* egyetlen foglalkozása a vadászat, különben táncsal, evés-, ivás- és alvással töltik idejüket. Mostani főnökük, Lecsoletebe, ravasz, álnok, gyanakvó és bírvágyó ember. Ha megtetszik neki bármi, talán éppen az ing, melyet

az ember visel, tétova nélkül elkéri, s nem hagy fel tolakodó kérelmével, míg célját nem éri. Nem épen kegyetlen; de, hogy ember életét nem sokba veszi, következő eset mutatja. Néhány lovat vett volt, melyeket két busmanra bízott. Szerencsétlenségre egyik ló posványba esvén belefűlt. Egyik busmann, nem mervén a dolgot úgy előadnia mint történt, bejelentette a főnöknek, hogy az egyik ló kígyómarás következtében döglött meg. Lecsoletebe a hely színére vezetteté magát; oda érkezve azonnal látá, hogy a ló nem kígyómarás következtében döglött meg, hanem az iszapba fűlt, mit végre a busmanok is kényszerültek bevallani. Erre Lecsoletebe levétette a ló kötőfékét, s vele a busmanok lábát-kezét kötözteté meg, s azután a ló mellé vetteté őket a posványba, utánok kiáltva: „Most vigyázzatok a lóra.”

A Ngami környékén lakozó becsuanáknak van sok juhuk és kecskéjük, de kevés szarvasmarhájuk. Az ökröket, de kivált teheneket igen nagy becsben tartják. A bayeyék, kik állítólag nyugatról költöztek (nem tudni mikor) a tó mellékére, nagy és erős természetűek, rozsdaszínűek s igen rút arculatúak. A férfiak uraik ruházatát vették föl, t. i. a derékhoz elől szélesebb darab bőrt kötnek, melynek két oldaláról a tomporon rojt csüng alá. Néha még más darab bőrt is aggatnak magokra. A nők is csak rövid bőrkötényt viselnek. Fegyverük könnyű hajítódárda, melynek két-három kampója van. Az öregebbek ökörbőrből készült pajzsot is viselnek.

A bayeyék földje termékeny és buja. Egy-két hónappal az esőzés időszaka előtt megtisztítják, s kapával megmunkálják a bevetendő telket. Az első erős záporok után vetéshez látnak. Két gabonafaj honos ez országban: a kaffer, mely az egyiptomi durrához hasonlít; s más, igen apró szemű, mely tán Indország badserájával rokon. Az utóbbi igen jó lisztet szolgáltat. Azonfelül természetnek dohányt, lopó- s egyéb tököt, görögdinnyét, borsót s némely más főzeléket (mint az oiengora nevű babfaj, melynek hüvelyei a föld alatt nőnek). Ezt Mozambikban is ismerik, s Móricz szigetén szintén nagy mennyiségben termesztik. A nagyon elterjedt vad fügefá, a pálmafa, az óriási baobabfa, a datolya és a nyúlánk mosoma s egyéb fák is találhatók ez országban. A *mosoma* rendkívül szép fa, melynek sűrű sötétzöld lombja van. Igen magasra nő, tőkéje egyenes, ágazata csak tetemes magasságban kezdődik. Gyümölcse csaknem olyan mint a füge, elébb napon szántják, azután kivájt fatuskóban porrá törik, s ezután csak vizet vegyítenek hozzá, mikor eszik. A keverék csaknem olyan mint a méz, íze édes és kedves, de ha idegen sokat eszik belőle, eleinte köny-

nyen megbetegszik tőle. A mosoma csak a folyók partjain nő. Fáját csónakokra s holmi szerszámokra használják. Terem az ovambók földén is, és általában a déli szél. 17 és 18 foka közt.

A szántásvetés, az aratás és őrlés a nők dolga; a férfiak csak otthon hevernek vagy vadászat- és halászattal foglalkoznak. A legtöbb folyóban sok víziló van. A bayeyék nagy dárdával (*asszegaj*) fogják el. E dárda hegye keskeny és rövid, de igen erős kampóval van ellátva; nyele 4–5 hüvelknyi átmérőjű s 10–12 láb hosszú rúd. A nyél felül ki van vájva, s az üregben van a vas, mely azonfelül még számos kötéllel van a nyélhez szorítva. E fegyvert súlya miatt nem szokták hajítani, hanem vele a vízilovat rendesen tetőirányosan vagy rézszent csapják meg, s alighogy a vasszigony az állat húsába merült, kihelyéböltetik az üregből, s ekként eleje vétetik a rúd eltörésének. A rúd begyéhez erős kötel van kötve, melynek másik végén fatuskó van megerősítve. E fatuskó bojéul⁵ szolgál azon esetben, ha a kötelet kibocsátani kénytelenek. Mihelyt a víziló még van szigonyozva, az emberek azonnal a parthoz eveznek, s ott valami erősen álló tárgyra horgolják a kötelet. Így sokkal biztosabban kapják meg a vadat mint lövés által. Különben a víziló és markorc (*Seekuh*) vadászata mindig veszedelmes; a belföldiek rakás káka és nádból álló tutajai még a legbátorságosabbak, mivel az állat azokat sem fel nem borítja, sem össze nem zúzhatja.

A tó és folyói jóízű halakban is bővelkednek. A bayeyek kaktuszféle növény rostos száraiból készített hálóval halásznak. E növény Nagy-Namaquam, Damara és Ovambo-országban s ettől keletre is terem.

A bayeyek tolvajságra és hazugságra hajlanak, gyanakodók és alatomosak, nagyon szeretik a táncot és a bódító italt. A férfiak szipákolnak, a nők dakkát. színak. Nagy, kerek gunyhókban élnek. Különben úgy látszik egészséges emberfaj, noha az égalj mostohasága különösen csúzos és szembajokat okoz. A himlő is nagyon pusztít köztük. A forró időszak alatt (nov.–április) veszélyes láz is uralkodik a tó közelében.

Az ott találtató árucikkek: strucc tollak, sokféle bőr, orrszaru-tülkök, elefántcsont. Keresett cikkek: gyöngyök és lőszér. Legjobban szeretik az apró és halvány veres vagy bágyadt fehér, zöld, téglaveres, kék és sárga gyöngyöket.

⁵ A *boje* kis hordó vagy fatuskó, vékony kötéllel a horgonyhoz köttetik, s mikor ezt vízbe eresztik, felül úszik.

A Ngami tón és környékén kívül nevezetes a *Liambey* folyó újra történt fölfedeztetése. Ezt 1851-ben Livingstone és Oswell fedezték föl⁶, 1853-ban Livingstone bővebben vizsgálta meg. Ugyanis 1852-diki május havában a Fokvárosból útra kelt s a Ngami tótól keletnek tartva igen bajos utazás után a Csobe folyónál épült *Szekeletu* városba érkezett, mely Makololo ország déli fővárosa. Itt igen nyájas fogadtatásban részesült, s nyolc hónapi ottmulatás után a szintén Szekeletunak nevezett fejedelemtől a továbbutazásra 33 sajkát s 160 főből álló kíséretet nyert. A *Liambey* folyón fölfelé evezett odáig, hol a *Londa* vagy *Liba* folyó a *Liambeybe* ömlik, a déli szél. 14° 11'-ig, s hol *Balonda* ország van. Innen nyugatnak fordult s május 31-kén az Afrika nyugati partján épült *Loando* portugál városba érkezett.

Az említett folyó Szesekétől kezdve fölfelé mindenütt *Liambeynek* neveztetik, s gyakran több mint egy angol mérföldnyi széles. *Katima* *Molelótól* kezdve a *Barocze-völgyig* partjait erdőségek borítják, melyeknek fái az ágakról a vízbe alányúló léggyökerek vannak. A folyóban elhintett kisebb-nagyobb szigeteken dús a növényzet. A folyóban számos vízzuhatag és áramlás van, mellyek a hajózást nehezítik. *Katima Molelótól* a *Barocze-völgyig* a *banyeti*-ak szegény, de munkás népsége lakik. Sokat szenvednek a náluk is honos cece rovartól. A déli szélesség 16-tól kezdve az erdőség borította magaslatok észak-észak-keletre és észak-észak-nyugatra széttágulnak a folyótól, s mintegy 20 német mérföldnyi széles völgyet határolnak, mely *Barocze*-országnak neveztetik, s mely évenkénti elárasztásoknak van alávetve. Mikor a folyó alacsony állása fölött tíz lábnyira duzzad, akkor az egész völgy víz alatt van, kivevén a dombokat, melyeken a helységek épültek; de néha ezek is elöntetnek. A völgyben kövér legelők vannak: a fű 12 láb magasra s 1 hüvelyk vastagra is nő. A faluk sűrűk, de aprók, mindenütt számos csorda legel. *Nariele* fővárosnak alig van 1000 lakosa. E várostól keletre van *Katongo*, a legszélső portugál kereskedési telep Afrika belsejében, mely nyugat (*Benguela*) felől alapítottatott. Itt találkozott Livingstone arab kereskedőkkel, a muszkati imám alattvalóival, kik Zanzibár felől jutottak oda, s Afrikát már keletről nyugatra bejárták volt.

A *Barocze-völgy* két oldalán 2–300 lábnyira emelkedő magaslatok borítvák erdőséggel, cukornád, édes burgonya, yam (kenyérgyökér), maniok, köles, tengeri, stb. ültetvényekkel.

⁶ Portugál utasok már azelőtt ismerték, s *Luambejének* nevezték.

A bennszülöttek tekintetében következőleg nyilatkozik Livingstone: „Utazásom a Liambey folyónál hat hétig tartott. Soha ily sokáig nem voltam érintkezésben pogányokkal. Mindnyájan lehető előzékenyek és jóakaróak voltak irántam. De zajgásuk, énekeik, táncaik, szokásuk a „cannabis sativá”-t dohányozni, veszekedéseik, otromba adomáik, káromkodásaik – mindez hat héten át megismertette velem, hogy a természet e gyermekei az erkölcsi aljasultságnak oly fokán állanak, hogy még a londoni söpredék is magasabban áll. Ember, ki könyv nélkül e bennszülöttek közé vetődnék, egy év mulya vagy embergyűlölővé válnék vagy megőrül ne.”

Livingstone Barocze-országban maga mellé vevén számos belföldit, ezekkel folytatá útját az angolai partokig. Hajón ment a Liambey folyón fölfelé, melybe mind keletről, mind nyugatról számos mellékfolyó ömlik. Ezek között említendő a Bunda-országból eredő s nyugatról jövő *Loeti*, melybe a Kibokue és Lobale országok között folyó *Nyenko* szakad. Odább az észak-észak-nyugatról (a Lobalét határoló hegységekből) eredő *Liba* folyó egyesül a Liambey-vel, mely itt nagy kanyarodásban észak-keletről foly. Livingstone a Libán akart fölfelé hajózni, de szirtek és rohanó vízesések miatt csakhamar kénytelen vala kiszállani. Ezután Londa vagy Balonda vagy Alunda országba jutott, mely részint a keletre terülő *Kazembe*, részint az észak-nyugatra levő *Muata ya Nvo* (Muropua) birodalmától függ. Az alundák vagy balondók gyapjashajú szerecsenek, kik tetemesen különböznek déli szomszédjaiktól.

A Libán átkelve utasunk Katémába érkezett, azután a Libába ömlő Lotembva folyón átkelve a *Dilólo* tavát érte. Ez nyugatra keskeny, keletre tágasabb, mély és halban gazdag. Dilólo tavától Livingstone nyugatnak fordult, s így a lobalei hegységeken haladt át, melyek nagy vízválasztékot képeznek. A hegységek déli lejtőiről eredő folyók mind a Liba s illetőleg a Liambey folyamba ömlenek. Az északi lejtőkön fakadó folyók két ágba ömlenek, melyek aztán egyesülve a nagy Kazeje folyamot alkotják. A Kazeje folyó kelőjétől, melynek közelében Kangerke főnök székhelye van, Livingstone mintegy 80 angol mérföldet nyugatra haladván s több folyón átkelvén, *Njambi* zárosba ért, mely Kibokue (Quiboque) ország határszélén van. Innen észak-észak-keletre fordult, s megint a Kazeje több mellékfolyóin átkelve *Panza* városába, azután a 60 rőf széles Kikapa folyóhoz érkezett, mely a Kvangó folyamba ömlik. Itt a déli szélesség 9° 50' 28" alatt átkelt. A Kvangótól nyugatra három napi járó földre van *Jaga Kasszange* fővá-

rosa, melytől délre at *Kazala* kúphegy emelkedik. Aztán a *Tala Mungongo* (Magas hegység) hegyein s a Kuanza vagy Quanza folyam több mellékfolyóin átkelvén, a Bengo vagy Zenza folyó déli oldalán haladva Loandóba ért. Ez utazását 1853–1854 végezte.

Desborough Cooley V., ki (mint Petermann mondja) Bel-Afrika ismég az egyenlítőtől délre egyedárujává tette, megmutatá, hogy Livingstone a *Kongo* folyam futását helytelenül jelölte meg, s ezzel nagy zavart okozott az afrikai folyó-rendszer megállapításába⁷. Desborough Cooley szerint Lobale tartomány hegységei, melyek Magyar László szerint „a vizek anyjának” neveztetnek, s mintegy 5000 lábnyira emelkednek a tenger színe fölött, választják el a délre menő Liambey s az észak-nyugatra folyó Kongo vagy Zaire vidékeit. Ez a Koari,

⁷ Desborough Cooley értekezését Livingstone utazásáról Petermann szíves volt nekem megküldeni, mielőtt az általa szerkesztett folyóirat illető füzeté kiadatott volna.

Kvango és Kazeje folyók egyesüléséből támad. A Kazújébe a vele csaknem egyenközüleg folyó Luhia ömlik. A Liambey forrásaitól keletre a Luviri fakad, mely a Luapulával vagy (Magyar László szerint) Kaszabi-Kandaléval egyesülvén a Niasszi tóba ömlik. (Londonban néhány hónap előtt Magyar Lászlónak egyik levele, mely 1851-diki ápril 20-kán Yah-Quilemben kelt, tétetett közzé; Desborough Cooley ezen levélre is hivatkozik, midőn a kérdéses folyók menetét meghatározza.)

Livingstone 1854-iki szept. 20-kán megint útra kelt. Loandából Szekeletuba menendő, honnan a Liambey folyamot egész odáig, hol a tengerbe ömlik, követni akarja. Ha célját éri, talán megtalálja az utat, mellyen a tenger felül Afrika belsejébe hajózhatni. Magyar László talán máris képes hírt adni arról, mit mások még keresnek; bizonyos, hogy a Liambey folyamig eljutott, s ezt Luinégi-nak nevezi.

3. Kafferek

Afrikának bennszülöttei korántsem tartoznak mind a szerecsen vagy fekete fajhoz, mely a nevezett földrésznek főleg közép övét foglalja el. A déli vidékeket a beköltözött európai és ázsiai származékokon kívül három külön nemzet lakja. A keleti partvidékeken, Niasszi vagy Niandsa tava s Luvuma folyótól (vagyis a déli szél. mintegy 12. fokától kezdve) le a Nagy-Hal folyóig, a *kafferek* népségei tanyáznak. Ellenben a nyugati partvidékeken a déli szél. 20. és 22. fokától kezdve, s azután a legdélibb nyújtványa, melyet *Fokföldének* neveznek, a *hottentották* kóborolnak. A közbülső vidéken végre, kafferek és hottentották közé szorulva, a *becsuanák* lakoznak. A Fokföldét a hollandok gyarmatosították első; 1795-ben azután 1806-ban az angolok ejtették hatalmukba. Az európai gyarmatok népessége mégis túlnyomólag hollandokból áll. Ezeket rendesen *boeroknak* (paraszt) hívják, s megkülönböztetik a szőlőművelő, gabonavető és marhatenyésztő boerokat. A boerok nem szívesen hajoltak az angol aralom alá, s ismételve tömeges kiköltözést eszközöltek. Otthagyván a Fokföldét, a Kő Gariep vagy Vál, és Nu Gariep vagy Oránia folyók közti tartományt, azután a Natal vagy Karácson földét szállták meg. De midőn az angolok ezen tartományokat is birtokukba ejtették, a szabadságot mindenek fölött kedvelő, rettenthetetlen boerok nagy része újra fölkerekedek, s a Vál és Limpopo folyók s a Sárkány hegyek közötti vidékre költöztek, ott

független köztársaságot alkotva. 1854-ben a brit kormány az Oránia és Vál közötti boer gyarmatoknak is elismerte függetlenségét.

A hottentották (magok nyelvén: *kvajkuaék*) gyöngé és rút emberek. Jellemző vonásaik: szögletes arc, kiálló pofacsont, hegyes áll, kidülledt száj, vastag ajk, apró s kissé ferdén álló szem, alacsony homlok, lapos orr, melynek mégis nagy lyukai vannak, s durva gyapjas haj. Testük színe sárgásbarna, lábuk és kezük többnyire kicsiny és gyöngéd. Legfeljebb tulajdonságuk a rendkívüli megkövéredés, mi altestük domborodásán mutatkozik. Kúpidomú kunyhókban élnek. Többnyire minden kráznak vagy falunak külön főnöke van. Azon hottentották, kik az európai gyarmatok területén lakoznak, a keresztyén hitet vallják, de vallásuk többnyire csak abból áll, hogy némely imát tudnak gépszerűleg elmondani. Nagyrészt a fehéreknél szolgálnak mint házi cselédek és pásztorok; sokan némi földművelést űznek, mások mindenféle vétek- és förtelembe merülvők. A tiszta vérű hottentották száma évről évre fogy. A vegy(es) hottentották (főleg hollandok és hottentották származékai), milyenek a *grikvák*, testileg-lelkileg felülmúlják a tiszta hottentottákat. A gyarmat közelében még vad életet élnek a *namaknák*, *korannák* s egyéb népségek. Különös hottentotta népséget alkotnak a *busmanok* (bosjesmans), kik a művelődés legalsó fokán állanak. Magok *száboknak* nevezik magokat. Elhimletten (*elhintetten*) sok helyütt élnek. Főleg marhát szeretnek lopni, azért nemcsak a gyarmatosok, hanem a többi hottentotta népségek is gyűlölik. Mérges nyilakkal lönek.

A *becsuana* népségek általában véve megelőzik a hottentottákat, ezeknél gondosabban öltözködnek, kényelmes lakot építenek, több művességet űznek. Már nemcsak vadászat-, halászat-és rablásból élnek, hanem szorgalmasabban művelik a földet, s űznek kereskedést is.

Legtöbb alkalmatlanságot a Fokgyarmatnak a *kaffir* vagy *kaffer* népségek okoztak. Legismertebbek az *amakoza*, *amatembu* (tambuki), *amaponda*⁸, *gaika* és *amazula* népségek. Megemlíjük a *fimgókat* is, kik szintén kaffer népség. Csaka, a zuluk kegyetlen fejedelme elől menekülvén, rabszolgasásba estek. Az angolok 1835-ben főlsszabadították őket, s a gyarmat területén telepítettek le. Ettől fogva híven harcoltak az angolok mellett egykori elnyomóik ellen. A Keizkamma és

⁸ *Amakoza*, *amatembu*, tulajdonképpen azt jelenti: *kozák*, *tembuk* stb.; *ama* t. i. annyi mint *sok*, s ez képezi, előrag képében a szók többesét.

Nagy Kei folyók között, az úgynevezett brit *Kaffrariában* élő népségek 1847 végén hódoltak (be) az angoloknak.

Az ide mellékelt színezett képen kaffer csoportozatot látunk. Szóljunk hát részletesebben e népről.

A kafferek testalkata oly sajátságos, hogy az emberi nem divatos osztályzata szerint fölvelt fajoknak egyikéhez sem számíthatók egészen. Homlokuk magas és boltos, orruk domború mint az európai emberé, ajkuk gambás mint a szerecsené. pofacsontjuk kiálló mint a hottentottáé: egyéb jellemzőik nagy és tüzes szem, fehér fog, fekete rövid és gyapjas haj, gyér szakáll, barna testszín. A férfiak termete karcsú, de izmos, tartásuk nemes, egész külsejük erőt és bátorságot b hirdet. A nők finom bőrük-, szép fehér foguk-, kellemes arcvonásaik- s karcsú termetüknél fogva európai embert is elbájolhatnának, ha testük barna színe s a zsírnak és veres földnek. mellyel testüket bekenik, kellemetlen szaga vissza nem riasztaná.

Az egyes kaffer helységek (králok) és törzsökök fejei főfejedelem (jukozi jukulu) alatt vannak. E jukozi jukulu korlátlanul uralkodik (azaz míg engedelmeskednek neki). Minden alattvalójától bizonyos adót szed, mely marhában áll; őt illeti még az aratás bizonyos része, az áldozatul leölt ökör s a vadászaton elejtett jávorszarvas szegye. Végre minden elefántfog, párducbőr és darútoll. Udvar-tartása igen egyszerű s lakása csak az által tűnik ki, hogy ormójáról néhány oroszlán és párducfarok lóg. Ily, párduc farkot ad, felhatalmazása jeléül, parancsait vivő küldöttjének. Az elhunyt fejdelem után nem mindig idősb fia, hanem az következik, ki fő feleségének szülötte. A többi királyfiak született hadvezérek, s többnyire egyes králok főnökei lesznek. Ezeket a králok tagjai magok választják, de a király erősíti meg.

A kafferek számos marhagulyával bírnak, béke idején a férfiak csak vadászattal és marhatenyésztéssel foglalkoznak. Marháikat nagyon szeretik, tanyájukat ott ütik fel, hol a marha jó legelőt talál. Egész nap körölte forgolódnak, és pedig csak, férfiak, kik nemcsak az ökröt szoktatják lovaglás és teherhordásra, hanem a tehenet is magok fejjik. Különös módjuk van a marhát felcifrázni, pl. lebernyegéből kivágnak bőrszalagokat, melyek aztán térdig alá csüngnek; továbbá szarvát sokkében hajlítgatják és csavarják, mit úgy eszközölnek, hogy a szarvat, mihelyt nőni kezd, azon oldalán, melyre akarják hogy hajoljon, ismételve megvakarják. Az ebet csak a marha őrzésére használják, vadászatra nem. Mikor vadászatra készülnek, egyikük füvet vesz szájába, s egészen úgy viseli magát, mintha vad volna, a többiek kö-

rülveszik. s a szokott kiáltozással dárdájukat forgatják, mintha le akarnák ejteni, mígnem az földre rogy, mintha találva volna. Ki vadat ejtett, egyik körmét győzelme jeléül karjához köti; a martalékban osztotni tartozik társaival.

A kafferek legjobban szeretik a zerge, nyúl, macska és majomhúst. Marhát csak bizonyos ünnepélyek alkalmával ölnek le, s ekkor minden szomszéd vendégül jelenik meg, s addig lakomáznak, míg az egész marhát elköltötték. A megsütött ökör szegye, teje, szíve és lába csak a férfiakat illeti. Egyébiránt mindkét nem megszokottabb étele a tehéntej. A vaját, melyet a tejnek börtömlőkbeni rázása által készítének, csak bőrük bekenésére használják. Különös, hogy halat és tengeri állatot nem esznek, s az ezekkel élő rokonaikat, kik a tengerparton laknak, utálják. Termesztelenek eledelül szolgáló növényeket is, kivált bizonyos kölest, pohánkát, görögdinnyét, s olyan növényt is, melyet dohányul színek (daghát = kenderfírt).

Magán birtokot nem ismervén, kiki tetszése szerint keres magának helyet a bevetésre. Ezt csak faásóval piszkálja fel. A kicsépelt s megtisztított gabonát gödrökben tartják. Ha valamely család ily gödröt megnyit, köteles minden szomszédja-és barátjának egy-egy kosárával ajándékozni; bizonyos adomány a község fejének is jár. A földművelés a nők dolga, valamint a fazekak s egyéb cserépedények készítése is. A nők kosarakat is fonnak kákából, és pedig oly ügyesen, hogy ily kosarakban tejet is lehet tartani.

A kafferek, kivált azon törzsek, melyek területében vas és rézbánya vannak, némely házi és hadi szerszámot is tudnak készíteni, és pedig igen silány eszközeikhez képest elég ügyesen. Kalapácsuk csak kemény kő, fúvójuk két összevarrt juhbőr, tüzelőjük száraz tehénganénj; tüzet különböző keménységű fadarab összedörzsölésével gerjesztenek. Különösen jó kopja-pengéket tudnak készíteni. Ez kétélű, igen éles, egy-két hüvelyk széles, és fél, sőt másfél láb hosszú. E pengét igen vékony nyélhez erősítik. Nemcsak erő, hanem ügyesség is kell ily kopja (asszagai) hajítására, mivel lökéskor azt rezgő mozgásba kell hozni. Azonban 70–80 lábnynál nagyobb távolságra ritkán találunk. Midőn a kaffer neki hajította kopjáját az ellenségnek, hirtelen félre ugrik vagy földre borul, aztán felszökik, hogy újra hajítson. Véd-fegyvere kerekre vágott ökörbőr, melyet belül keresztbetett botokkal feszít ki. E pajzs elvesztését vagy eldobását oly gyalázatnak tartják, hogy a tettest a község kebeléből kirekesztik.

Támadásul s védelemül egyaránt szolgál a *kirri* vagy rövid dorong, melynek egyik végén vastag bunkó van. Méregbe mártott fegyvert nem használnak. Az angolok ellen folytatott harcokban elég bátorságot tanúsítottak, s az európai löfegyvereket is ügyesen használták. Nem kegyetlenek, mit már közmondásuk is tanúsít: „az ellent sem kell éhen halatni.” Ha egyes kaffer népségek egymással háborúskodnak, a nők és gyermekek bántatlan maradnak. Ezért, ha az ellenség igen felbőszült, s attól tartanak, hogy a férfi követeket megöli (mi egyébiránt törvénytelen), néha nőket küldenek követségbe.

Mint általában a vad népek, úgy a kafferek is tunyák, s nem szeretik a munkát, mégis nehéz munkánál örömet segítik egymást díj és jutalom nélkül. Igen vendégszeretők, az utast, még európai embert is minden kunyhóban szívesen fogadnak s vendégelnek. Takarékosak és mérsékeltek, s általában az élet minden viszonyában józanok.

Kár, hogy igen babonások. Minden králban vannak kuruzslók és jóvendőmondók, kik papi tiszteletben állnak, jóllehet köztük külső isteni tiszteletnek nyomát sem találták az európai utazók. Minden baleset, betegség, silány termés alkalmával a kuruzslókhoz folyamodnak; de ha ezek a bajon nem tudnak segíteni, gyakran megfenyítik őket; miképpen a keresztyén hithirdetőket is elkergetik, ha imádságuk nem idéz elő pl. esőt vagy mást, mit óhajtanának. Ha valamely králban a villám lecsap, azt azonnal otthagyják, vagy legalább a villámtól ért kunyhót lebontják, s bizonyos számú ökör leáldozásával tisztítják meg a helyet. Ha valamely csapatnak, hosszas fáradozás után elefántot sikerült elejteni, bocsánatot kérnek tőle, ünnepélyesen kijelentve, hogy nem szándékosan ölték meg; s hogy teljesen kiengeszteljék, s varázseréjét elvegyék, ormányát mindenféle szertartással eltemetik, ismételve: „az elefánt nagy úr s ormánya az ő keze.” Ha betegség éri a kaffert, mindjárt boszorkányhoz folyamodnak, ki a beteg hasára tehénganénj golyókat rak, miket holmi rejtélyes mozdulatokkal és szavakkal meg-megforgat, e végre kígyót, teknősbékát vagy gyíkot tüntet elő, mintha az állat, melyet előtűntetett, valami varázs által a beteg testébe jutott, s a betegségnek oka lett volna. Kuruzslásáért rendesen darab marhát kap, melyet azonban, ha szereit nem használtak, visszaadni tartozik. Ha a beteg felgyógyul, kutatják a gonosztevőt is, ki bűvössége által a betegséget okozta: ezt is a boszorkány jelöli meg. Akire a bűvölést ráfógták, azt vagy hangyabolyba vagy izzó kövek alá temetik. Egyébiránt kevés betegség uralkodik a kafferek között, csak a forró

láz, s az európaiaktól legalább közvetve örökölt himlő szokott köztük pusztítani.

Különös, hogy a kafferek, ha az utazóknak hinni lehet, tüsszenteni, ásítani, krákogni és köhögni nem szoktak. Hogy a külső illendőségre néznek, s pl. más ember előtt magokat nem vakarják s egyéb illetlen dolgot nem tesznek, s hogy véleményük szerint az ember többféle dolog által tisztátalanná lesz, s bizonyos szertartás által tisztulnia kell, mindez tanúsítja, hogy már vannak bizonyos fogalmaik erkölcsi tisztaságról.

De a keresztyén hithirdetők még kevés sikert arattak náluk. A haldokló embert a kafferek kunyhójából valami magányos helyre, ha lehet fa árnyékába viszik. Ott aztán tüzet s vízzel tölt kosarat raknak mellé. Csak a haldokló hitvese s legközelebbi atyjafiai maradnak nála, kik, mikor végét közeledni látják, a vizet fejére öntik, s ha ez utolsó szer sem használ, hirtelen elszaladnak; csak felesége vagy férje marad nála. Néha senki sem marad a kitett betegnél, s megtörténik, hogy ez kunyhójába visszavánszorog, mikor azután másodszor is kiviszik. Azt hiszik t. i., a betegség vagy más baj könnyen átragad azokra, kik a beteget vagy szerencsétlent nem kerülik. Azért a vízben fuldoklónak vagy más veszélyben forgónak sem kelnek segélyére, hanem futnak előle, mint ragályos elől.

Ha végre a kitett beteg meghalt, rokonai legott a tisztulási szertartásokat végezve hazatérnek, s a halottat a hiénáknak (melyeket szent állatoknak tartanak) hagyják martalécul. A megholtnak felesége égő üszköt vesz a halott mellé rakott tűzből, s más magányos helyen rak tüzet, melynek nem szabad kialudni. Éjjel alattomban a králba lopózik, felgyújtja a férje lakta kunyhót, s azután visszatér a magányba, hol egy hónapot kell töltenie, csak gyökérrel és bogyóval élve. A hónap eltelte után leveti ruháját, megmossa egész testét, felkarcolja éles kővel mellét, karját és lábszárát, ágyékára kákaszővetet köt, s nap leáldozta után községébe megy, hol kívánságára még körül-nem-metélt fiától égő üszköt kap, mellyel ott, hol kunyhója állott, tüzet rak. Friss tejet is kap szája kiöblítésére, s ettől fogva megint tiszta. De a tehenet, melynek tejével száját kiöblítette, nem fejik többé, s le sem vágják, hanem mint tisztátalan állatot, magára hagyják. Másnap az özvegy rokonai marhát ölnek. melynek bőréből új köpenyt készít magának. Azután nővérei és ángyai segítségével új kunyhót is épít.

Özvegy ember, felesége halála után, csak fél hónapig köteles magányban maradni. Ha fölserdült ember kunyhójában hal meg, ezáltal

az egész krall tisztátalanná lesz: mindnyájan otthagyják azt, s a halott érintetlen marad kunyhójában. Gyermekek halála által csak a kunyhó, melyben meghalt, lesz tisztátalanná, s csak ezt teszik be, és hagyják el. Csak a főnökök és feleségeik halhatnak meg kunyhóikban, s csak őket temetik el, és pedig a cserényakolban. Sírkutak ökrök által csömöszöltetik le, melyek aztán tisztátalanok s le nem ölethetnek. Az elhalt főnökök feleségei csak három napot töltenek magányban, úgy a fejedelem is felesége halálát csak három napig gyászolja. De a helyet, hol a fejedelem vagy felesége van eltemetve, szintén otthagyják.

A tíz évet meghaladt gyermekeket a főnök felügyelete alatt oktatja. A fiúkat kivált a fegyverforgatásban, a lányokat holmi kézi munkában. Az emberkorba lépő ifjak csak körülmetéltetés s az ezzel járó szertartások végezte után vétetnek föl az emberek közé; így az eladó lányok is kötelesek magokat bizonyos szertartásoknak alávetni. Előbb sem az ifjak sem a lányok nem ehetnek szüléik vagy más fölserdültek társaságában.

Mihelyt az ifjú emberré lett, s az atyjának vagy másnak tett szolgálatok által néhány darab marhát szerzett, nőt vesz magának. A leány beleegyezésével nem sokat gondolnak, csak azon vannak, hogy minél olcsóbban, azaz minél kevesebb tinó órán jussanak nőhöz. Mihelyt az alku megtörtént, a vásárlott mátka (szülei, rokonai és társnővel együtt) a vőlegény szállására indul. A főnök ünnepélyes beszédet intéz a házasulókhoz, s azután odaadja a leányt leendő férjének. Erre a mátka a vőlegény által odanyújtott tejből iszik, s ezzel meg van kötve a házasság. Az ipa nem láthatja menyét, s a vőlegény nem láthatja a napát, hanemha mások jelenlétében. Hűtelen feleség marhából álló váltságot fizet, de a házasság nem bomlik tel. Annyi nőt vesznek, mennyit megvásárolni és kitartani bírnak, többnyire azonban beérik eggyel. Nagyön szeretik a családi békét: azért. ha több feleségük van, mindenike külön kunyhóban lakik. A gyermekek nagy kegyeletet tanúsítanak kivált elaggott szüleik iránt.

A nő állapota nem oly nyomorult, mint egyéb afrikai népeknél: házában szabadon intézkedik, jóllehet az egész háztartásról s a kis gyermekek neveléséről neki kell gondoskodnia. A hangyabolyhoz hasonlító kunyhókat is a nők építik: de ez nem igen bajos munka: néhány botot szúrnak körben a földbe. felül összehajlítják s náddal fedik, oldalt ággal fonják be, s végre még agyag- és trágyával hányják meg. Ablakot nem hagynak, csak az egyik oldalon csinálnak alacsony lyukat

cserényajtóval, melyen ki s bemásznak: a kunyhó közepén van a tűzhely, mely köré leheverednek, nem gondolva a fulasztó füsttel.

Ruházatuk bőrköpenyből áll, melyet *ingubónak* neveznek. A férfiak még az ágyék körül bőrvet kötnek; a leányok és nők több egymásra boruló bőrkötényt viselnek, úgy hogy a felső mindig hosszabb az alatta valónál. A nők többnyire mellövet is viselnek. Ruhájukat mind a férfiak, mind a nők sima réz gombokkal ékesítik; minél gazdagabb a kaffer nő, annál több sor rézgombja van. A nők vállról lelógó vadmacska farokkal ékesítik magukat, turbánszerű bőrfővegükhöz pedig kláris- és rézlemezekből fűzött zsinórokat kapcsolnak, melyek homlokukon alácsüngnek. A férfiak többnyire fődetlen fővel járnak, vagy vadállatok szőrpamacsával ékesítik fejüket. Mindkét nem veres földdel kevert zsírral keni testét, és pedig minden harmad-negyed nap.

Arcukat sohasem tetovirozzák, de néha mellüket, hátukat és karjukat. Nyakukba üvegkláris-, kagyló-, veres kövecs- s egyéb fűzereket szeretnek aggatni, melyek mellükön lecsüngnek. Mindenféle fülbevalót is viselnek. Felső balkarukon egy vagy több, néha tíz elefántcsont gyűrűt hordanak; e gyűrűk száma az illetőnek rangját mutatja, mert minden elefántcsont a fejedelmet illeti, s ez osztogatja kedvenceinek a gyűrűket. Alábbrendelt emberek réz vagy bőr karpereceket viselnek. Ujjjaikon, hüvelykükön is, réz vagy vas gyűrűket viselnek; sok férfi egyik térdén kvagga vagy oroszlánszörből készült pamacsot is visel.

A kafferek eleinte ragadoztak és dúltak az európai telepítvényesek birtokában, gyakran nyílt harcot is folytattak ellenük. Kivált 1834-1835, azután 1846-1847 nagy elszántsággal harcoltak, Pottinger Henrik és Smith Henrik végre meghódoltatták őket. Smith igen jól ismerte a kaffereket. Midőn 1847-ki dec. 23-án Kingwilliamstown-ba, Kaffraria fővárosába érkezett, helyőrségét – a parancsára megjelent kafferfőnökök és tanácsaik s nagyszámú nép jelenlétében – ünnepélyes rendben állította ki. Előbb néhány szót a hadcsapathoz intézett, azután a körben álló kafferek közé lovagolt: Jobbjában dsidát, a háború jelét, baljában rézgömbű botot viselt, a béke jelét. Szemükre lobbantotta hűtlenségüket, ragadozásaikat; emlékezteté arra, mit tett aze-lőtt javukra és barátságos biztosításaikra, miket aztán megszegték. Angolország királynéja messze földről ide küldte őt, hogy vagy véget vessen bántalmaiknak, vagy őket kipusztítsa. Válasszanak most, mindegy neki, akár háborút akár békét akarnak.

„Téged, Szutu (Gaika, volt híres főnök özvegye) hívlak föl, állj ki, érintsd meg vagy az egyik vagy a másik botot, s ekképen válassz.”

Szutu előlépett, s kezét a béke botjára tevée; a többi főnök követte példáját. Smith ezután fölolvasta a föltételeket, melyek mellett a „Brit Kaffraria” főnökei ezentúl angol felsőség alatt országukat bírni fogják. Kijelenté, hogy ezentúl ő lesz az ő *jukozi jukulujuk*, hogy tőle bírják földjüket, az ő szava az ország törvénye, stb. A főnökök „jukozi jukulut!” kiáltva, lábát csokolák hódolásuk jeléül. Erre Smith kezébe vette a háború botját, darabig mérlegelte, aztán földhöz vágta, kiáltva : „A háborúnak vége van! Háromszoros hurrah béke jeléül!” S örömszajra fakadtak. A kormányzó ezután eltávozott, s a kaffereknek két ökröt küldve lakomául.

Smith 1848-ki jan. 7-kén új ünnepélyre hívta egybe a brit Kaffraria főnökeit. Ezek egymásután következő esküt tették a kormányzónak:

„A tartományokért, melyeket kegyed nekem adományozand, hűséget fogadok, továbbá a magamra vállalt kötelességek és szolgálatok pontos teljesítését fogadom, nevezetesen:

1) engedelmességet jukozi jukulu, nagy királynénk helytartója s az őtalmunkra rendelt biztosok törvényei és parancsai iránt; 2) népemet ösztönözni fogom hasonló engedelmességre; 3) lemondok minden boszorkányságról s annak gyakorlatát is megtiltom; 4) tiltom az erőszakoskodást; 5) utálom az emberölést s halállal büntetek minden gyilkost; 6) népemet becsületes és békés élethez szoktatom, hogy senki sem a gyarmatban, sem másutt ne raboljon; 7) elismerem, hogy tartományomat ő felsége a királyné adományából s nem saját joggal bírom, mert azt a gyarmat lakosain általam elkövetett erőszaktételek, rablások és ölések miatt elvesztettem volt; 8) el nem ismerem semmi más fejedelmet mint ő felségét Anglia királynéját s jukozi jukulunkat vagy az ennek nevében közénk rendelt biztost; 9) a bűnös nővásárlást eltörölöm; 10) figyelek a hithirdetők tanításaira s népemet ösztönzőm hasonló figyelemre; továbbá gyermekeimet tanodába küldöm, hogy ott a szorgalmat. és ismereteket megszerezzék, mik az angolokat gazdag. jó. boldog és ruházott nemzetté teszik; 11) ez ünnep minden évfordulati napján kövér ökröt fogok Kingwilliamstown-ba küldeni, elismerésül annak, hogy tartományomat ő felsége adományából bírom.”

Miután valamennyi főnök letevée ez esküt, a kormányzó következő beszédet intézett hozzájuk:

„Halljátok, helyesen cselekedtetek, újra gyermekeim vagytok, s újra azzá lesztek, kik évek előtt voltatok, midőn tőletek elbúcsúztam. Mindnyájatok nevét újra könyvbe iratom, országotokat fölméretem, határjelekkel kijelöltetem, s angol nevezetű grófságok-, városok- és fa-

lukra osztatom. Mindnyájan angolul fogtok tanulni tanodákban, miket számotokra felállítandók. Angliában jó embereket meg fogok kérni, legyenek segítségemre, hogy oly karba hozhassalak, miszerint ne legyetek többé meztelen s gonosz vadak, mik mindig maradtok, ha nem lesztek munkás és szorgalmas emberekké. Szántani fogtok tanulni, s a biztos venni fogja természetményeiteket. Kereskedők jövendnek hozzátok, s meg kell tanítnotok népeteket, hogy nekik fát, bőrt és egyéb árut eladhassatok, hogy a pénzhasználat mesterségét megtanuljátok s magatok is vásároljatok. Meg kell tanulnotok, hogy a pénz az, mi munka által az embereket gazdaggá teszi; s kell, hogy nekem utakat segítsetek építeni. Fizetni foglak. Mondjátok, sok ifjatók szolgálni akar a gyarmatban; ez meg lesz nekik engedve, miután nevük, falujuk és apjuk nevével együtt, a könyvbe lesz írva...

Most hallja meg minden főnök! Ez ünnep minden évfordulati napján, mikor az ökröt tartománytokért behozzátok, meg fogják nézni, milyen volt az elmúlt évben magatok viselete, s ha jó volt, úgy ajándékot, ekét, szekeret, ruhát, stb. fogtok kapni. Kell, hogy népetek úgy dolgozzék, mint mi; senki közülünk nem eszi a henyeség kenyerét; nektek sem kell s nem lehet azt enni. Vetőmagot fognak kapni azok, kik vetnek; kecskét gyermekeitek számára, néhány juhot is fogtok kapni, hogy a gyapjút megnyirjátok, s ruhát készíttetek magatoknak. Nézzétek ruhánkat, csupa gyapjúból van: ti is megtanuljátok azt fel dolgozni. A marha nem gazdagság, s valahányszor pert hallok marha iránt, minden darabot lelövetek. Nem lesz országokban ökör, ha miatta zsémbelődni fogtok: lelövetem azokat...

Halljátok azt is, hová juttatand titeket a henye és gonosz élet: megfosztlak országtoktól. Mondtam-e valaha hazugságot? Föleszlek (azaz: *minden vagyonoktól megfosztalak*), kikergetlek Brit Kaffrariából. Föl van írva nevetek; biztostok minden név mellé jelt csinálанд, hogy megtudjam, mit mivel mindegyiktek, s mikép bánjam vele...

Micsoda állapotban voltatok, midőn évek előtt tőletek elbúcsúztam? Boldog, vagyonos állapotban; kérdezzétek Umhalát." (A nevezett főnök felelé: „Midőn tőlünk elbúcsúzott, sirattuk apánkat és anyánkat,” t. i. Smith nejét). „Kivettelek vala a sűrűségből (azaz: *békét kötöttem veletek*), s most, midőn visszatérek, nyomorban s föletetve találalak; mert évről évre rosszabbul viseltétek magatokat. S ti még háborút is mertetek indítani. Ti, háborút! Ti szekereinkre támadtok! Lásátok, mit tesztek majd, ha még egyszer mertek valamely szekerünk-

höz vagy ökréhez nyúlni! Látjátok ama szekeret? Rajta, halljátok szavam: tűz!” (Ekkor a kafferek bámultára a szekér légbe röpítettett.) „Nos, látjátok-e még a szekeret? Ti is azonképpen légbe fogtok röpülni, ha még egyszer mertek szekérhez nyúlni. Legyetek tehát jók, s bizzatok atyátokban, miképpen engem neveztek, s a mi megint lenni akarok. De semmi álnokság, árulás, rablás és gazság többé! Minden tolvajt ki kell adnotok, vagy föleszem azon egész krált, melyben az ő neve áll.”

Végre a puskák és gyilkosok kiadatását is követelte. Eljárásának volt hatása; de 1851-ben mégis újra kitört a kaffer-háború. A Fokgyarmat mostani kormányzója Grey György.